

2. Будагов Р. А. Проблемы развития языка / Р.А. Будагов. – М.: Наука, 1965. – 73 с.
3. Ивлева Г. Г. Семантические особенности слов в немецком языке / Г.Г. Ивлева. – М.: Высш. шк., 1978. – 102 с.
4. Ивлева Г. Г. Тенденции развития слова и словарного состава на материале немецкого языка / Г.Г. Ивлева. – М.: Наука, 1986. – 135 с.
5. Кійко С, Кійко Ю. Квантитативне дослідження полісемії дієслів сучасної німецької мови / С. Кійко, Ю. Кійко// Наук. вісн. Чернів. ун-ту: Германська філологія. – Чернівці. – 1996. -Вип.1. – С. 32-38.
6. Левицкий В. В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2001. – 512 с.
7. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діяхронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекта полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О.Д. Огуй. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.
8. Пащенко В. М, Методологія постнекласичного ландшафтознавства / В.М. Пащенко. – К.: Наукова думка, 1999. – 284 с.
9. Benveniste A. Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft. Aus d. Franz. v. W. Bolli. – Frankfurt am Main, 1977. – S. 144.
10. Boretzky N. Einführung in die historische Linguistik. — Reibeck bei Hamburg: Rohwolt TWB, 1977. – 254 S.
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – L., völlig neu bearb. u. stark, erw. Aufl. – Mannheim et al.: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
12. Hansack E. Bedeutung, Begriff, Name. – Regensburg: S. Roderer, 1990. -95 S.
13. Keller R. Sprachwandel von der unsichtbaren Hand in der Sprache. -Tübingen: Francke NTB, 1990. – 218 S.

***Анотація.** У статті розглядаються сутність лексичної полісемії, методи розмежування значень багатозначного слова, співвідношення між кількістю значень лексеми та її морфологічним, семантичним, стилістичним статусом тощо. В рамках порушеної в статті проблематики та отриманих результатів можна намітити перспективу подальших досліджень. Постійно виникають нові зовнішні імпульси, що стимулюють розвиток лексико-семантичної системи мови та диктують необхідність звернення до лексичних процесів реєстрації словникових змін та моделювання розвитку словникового складу мови.*

***Ключові слова:** полісемія, семантика, квантитативні методи, словник.*

***Summary.** In the present paper are discussed: the phenomenon of lexical polysemy, methods of discriminating the meanings of a polysemic word, the correlation between the number of meanings of a word and its morphological, semantic and stylistic characteristics and some others. Within the framework of the touched in the given article problem and the received results it is possible to draw the prospect of further researches. Nowadays in the epoch of great public development new external impulses are constantly arising. They stimulate the development of the lexical and semantical language system and dictate the necessity of appealing to the lexical processes, registration of dictionary changes and design the development of dictionary composition of the language.*

***Keywords:** polisemy, semantics, quantitative methods, dictionary.*

УДК 811.161.2:81'366+373.46

Казимирова І. А.

МЕТАДІАЛЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасна лінгвістична термінологія постає, з одного боку, як складова цілісної метамови загальної концепції про мову, з іншого, – як сукупність метадіалектів окремих мовознавчих дисциплін. Термін *метадіалект* перебуває в таких самих відношеннях із терміном *метамова*, як терміни *соціальні й територіальні діалекти* із загальним терміном *національна мова* [6, 7]. В термінологічному корпусі лінгвістики виокремлюємо дві важливі складові: універсальні терміни, якими послуговуються представники всіх лінгвістичних напрямків і шкіл, і галузеві, які використовуються для номінації специфічних явищ і понять окремих розділів мовознавства. Об'єктом уваги в цій статті є терміносистема української діалектології – галузі мовознавства, яка активно розвивається впродовж двох століть і має вагомі здобутки (детальніше про історію і сучасний стан цієї науки див.: [2, 147-149; 8]). Питання фахової термінології спорадично

порушувалися мовознавцями у зв'язку з пошуком розв'язання теоретичних проблем діалектології, зокрема, наприклад, із визначенням змісту основних термінів діалектологічного метадіалекту. Характеризуючи період середини XVIII – першої половини XIX століття як емпіричний етап розвитку української діалектології, А. А. Москаленко зазначає, що “мовознавці цікавилися переважно фонетичними особливостями українських наріч, діалектів. ... Із питань загального теоретичного характеру <...> були поставлені такі – що треба розуміти під термінами *мова, наріччя, діалект, різність*” [8, 13-14]. Основоположник української діалектології К. П. Михальчук констатував, що “терміни *мова, наріччя (діалект), говір* не мають у лінгвістичній літературі точного визначення і вживаються часто із різними значеннями” залежно від того, з якими мовними величинами вони будуть у певний момент зіставлятися (цит. за: [3, 21]). На жаль, і в нечисленних сучасних розвідках із термінології української діалектології зазначається “досить вільне застосування власне діалектологічних термінів” у практиці діалектологічних досліджень [7, 3]. Передусім ідеться знову ж таки про позначення таких територіальних одиниць, як *говірка, говір, діалект, наріччя* [7, 4].

Терміносистема української діалектології загалом досить повно відбита в наявних українських лексикографічних джерелах. Серед найавторитетніших відзначимо “Словник лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича і Н. С. Родзевич (К., 1957), “Словник лінгвістичних термінів” Д. І. Ганича і І. С. Олійника (К., 1985) та енциклопедію “Українська мова” (К., 2000, 2004, 2007). Однак і вони непослідовно відбивають досліджуваний метадіалект. Це зауваження передусім стосується вже згадуваної групи термінів на позначення територіального членування української мови. Скажімо, не подано визначення таких термінів, як *група говорів, територіальне (діалектне) утворення* чи *діалектна група*. Водночас у підручниках з української діалектології знаходимо тлумачення цих термінів або їхню фіксацію: “У значенні *говір* вживають і термін *діалект*, хоч останнім позначають також *групу споріднених говорів* (тут і далі розрядка наша. – І. К.), що характеризуються системою спільних ознак, якими ця група виразно відрізняється від іншої групи говорів” [1, 6]. Пор. також: “Проблема визначення *територіальних (діалектних) утворень* української мови належить до найважливіших в українській діалектології” [4, 26]. Відповідно, відсутні в словниках і терміни на позначення конкретних груп говорів (напр., *волинсько-подільська група говорів, галицько-буковинська група говорів* тощо). З одного боку, така лакуарність у кодифікованій терміносистемі свідчить про прагнення діалектологів до уникнення синонімів-дублетів, з іншого, – вважаємо актуальним зауваження В. О. Іцковича, зроблене майже півстоліття тому: “Найближче завдання термінологічних словників – довідково-реєструвальне і критико-аналізувальне. Вони повинні зібрати терміни, які побутують у лінгвістичній літературі, ... й подати їхнє тлумачення. Недоліки реєстру такого словника будуть певною мірою відбивати недоліки власне термінології. <...> Метою укладачів повинне бути прагнення до максимальної об'єктивності, вони не повинні відступати від основного завдання – *описати* (розрядка автора. – І. К.) сучасну лінгвістичну термінологію” [5, 34].

Вивчення галузевої діалектологічної термінолексики (близько 200 одиниць), як засвідченої, так і не засвідченої словниками, дозволяє зробити такі спостереження.

Термінологія української діалектології є загалом упорядкованою системою й відбиває високий рівень теоретичних напрацювань у цій галузі мовознавства. Однак для окремих понять діалектології не вироблено таких термінологічних відповідників, які б задовольняли всім вимогам, що висувуються до терміна (системність, стислість, однозначність тощо). Порівняймо визначення різновидів *гіперизмів*: “а) *гіперичне “окання”* як наслідок відштовхування від “*укання*”; б) *гіперичне “окання”* як відштовхування від “*акання*”; в) *гіперичне “ікання”* відповідно до *закономірних [o] та [e]*” [1, 59], а також визначення різновидів *ізоглос*: “1) *периферійні (маргінальні)*; 2) *ті, що перетинають “ядро”, або основу певного мовного утворення*; 3) *ті, що перетинають генетично споріднені або й неспоріднені мови*; 4) *ізоглоси пасом, або смуг, тобто меж мовних утворень*” [4, 297]. Такі описові тлумачення, на нашу думку, є терміноодинацями, які перебувають на шляху до перетворення на повноцінні терміни, тобто передтермінами.

Серед термінів на позначення основних понять діалектології значно поширені синонімі-дублети: *наріччя – група говорів; діалектна мікросистема – говірка; діалектна макросистема – говір, наріччя; діалектна риса – діалектне явище; периферійні (латеральні) говірки; переселенські (колоніальні) говірки* тощо. Пор. дублетні назви конкретних говорів: *північні говори, північне наріччя; поліська (північноукраїнська) діалектна група, поліське наріччя чи східнополіський (лівобережнополіський) говір; середньополіський (правобережнополіський) говір; західнополіський (волинсько-поліський) говір*. Таке синонімічне розмаїття “зумовлене історією діалектологічних досліджень, у ряді випадків воно видається виправданим і порозумінню між авторами праць і читачами не заважає. Проте в багатьох випадках різне називання тих самих діалектних об'єктів не має ніякого виправдання і приводить до непорозумінь, зокрема створює

труднощі в педагогічному процесі” [7, 4]. Щодо вживання абсолютних синонімів на позначення діалектних макросистем *говори* і *наріччя* І. Г. Матвіяс зауважує, що стилістичні умови часто вимагають уживати тільки один з них (зрештою, це стосується і всіх інших синонімічних термінів на позначення діалектних територіальних одиниць). Наприклад, ми скажемо (напишемо): “Волинський говір південно-західного наріччя рядом рис споріднюється з говорами південно-східного наріччя” – і ніколи не скажемо (не напишемо): “Волинський говір південно-західних говорів рядом рис споріднюється з говорами південно-східних говорів” [7, 9].

Варіантність, яка традиційно вважається ознакою недосконалості термінологічної системи, притаманна метадіалекту діалектології не лише на лексичному, а й на інших рівнях, зокрема граматичному (*ізолекс* – *ізолекса*; *ізоморф* – *ізоморфа* тощо), а також, у поодиноких випадках, словотвірному (*галичанізм* – *галицизм*). Спостерігаємо також окремі графічні варіанти: *ікання* – “*ікання*”; *окання* – “*окання*”; *укання* – “*укання*”; *акання* – “*акання*”.

Базові терміни української діалектологічної терміносистеми кваліфікуємо як такі, що мають значну дериваційну потужність. Вершинами словотвірних гнізд виступають такі терміноодиниці, як *діалект* (*діалектний*, *діалектизм*, *гіпердіалектний*, *гіпердіалектизм*, *діалектологія*, *діалектологічний*, *діалектографія*, *інтердіалект*, *наддіалектний*, *міждіалектний*, *діалектогенез*, *напівдіалект*, *метадіалект*); *говір* (*говірка*, *говірковий*); *ареал* (*ареальний*, *ареалогія*) тощо. Із запозиченого терміна *діалект* свого часу був виділений терміноелемент – *лект*, який ліг в основу продуктивної термінологічної моделі метамови лінгвістики (пор.: *соціолект*, <...> *металект*, *ендолект*, *екзолект* і т. ін.) [10, 197].

Терміносистема української діалектології здебільшого поповнюється за рахунок утворення двокомпонентних номінативних словосполучень з атрибутивними відношеннями, які складаються з означуваного (іменника) й означувального (прикметника): *атлас діалектологічний*, *ареальна лінгвістика*, *переселенські говірки*. Рідше складні терміноодиниці утворюються за субстантивно-субстантивною моделлю: *пасмо ізоглос*, *група говірок*, *норма в діалектах* тощо. Продуктивність виявляють трикомпонентні словосполучення (*діалектні синтаксичні архаїзми*, *ізоглоси окремого слова*, *діалекти старшої формації*), малопродуктивними є чотирикомпонентні утворення (*обмежено протиставні діалектні явища*). Визнаючи небажаність існування неоднослівних термінів, або термінів-описів, лінгвісти змушені констатувати їхню об’єктивну природу, оскільки, з одного боку, можливість створення однослівного терміна себе значною мірою вичерпала, а з іншого, – багатокомпонентні терміни забезпечують більшу точність відтворення позначуваного [10, 97-98].

Перспективним напрямком вивчення шляхів творення термінів української діалектології є застосування методики аналізу їхнього когнітивного підґрунтя [9]. Зазначена методика дозволяє встановити два типи мотивації семантики терміна: 1) пропозиційну; 2) асоціативно-термінальну. В досліджуваному метадіалекті переважає пропозиційна мотивація. Здебільшого до складу термінів входять локативні компоненти (із вказівкою на конкретний регіон – *волинсько-подільська група говорів*, *лівобережнополіські говірки*, *південно-західна діалектна група* тощо чи без неї – *регіоналізм*, *провінціалізм*, *маргінальний ареал*, *місцеве слово*) та темпоративи: *діахронічна діалектологія*, *діалекти новостворені (нової формації)*. Малопоширеним способом позначення є асоціативно-термінальна мотивація, що ґрунтується на метафоризації: *ареали-матері*, *ареали-дочки*, *пасмо ізоглос*, *лінгвістичний ландшафт* тощо.

Таким чином, можемо констатувати, що в описовій терміносистемі сучасної української діалектології існує багато невирішених проблем, проте ця ланка мовознавчої термінології має значні перспективи в плані вивчення, систематизації і лексикографічного представлення.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Головне видавництво видавничого об’єднання “Вища школа”, 1980. – 246 с.
2. Гриценко П. Ю. Діалектологія // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 147-149.
3. Дзензелівський Й. Питання української теоретичної діалектології в листах К. Михальчука до О. Шахматова, П. Сімоні та В. Ягича // Проблеми сучасної ареалогії / АН України. Інститут української мови; Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 48-57.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з української діалектології. – К., Радянська школа, 1966. – 307 с.
5. Ицкович В. А. О словаре новой лингвистической терминологии // Лингвистическая терминология и прикладная топонимастика. – М., Наука, 1964. – С. 31-43.
6. Ларина Ю. Е. Прагматика термина как семиотическое свойство (на материале русской лингвистической терминологии). – Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2007. – 19 с.

7. Матвіяс І. Г. Деякі питання термінології в українській діалектології // Українська діалектна лексика. Збірник наукових праць. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 3-9.
8. Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології. – Одеса, 1961. – 48 с.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 248 с.
10. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.

Анотація. Статтю присвячено розгляду терміносистеми української діалектології як складової метамови лінгвістики. Терміноодиниці проаналізовано з погляду відповідності вимогам, які висуваються до термінів; розглянуто їхню синонімію, варіативність і структуру.

Ключові слова: діалектологія, терміносистема, метамова, метадіалект.

Summary. The present article deals with the terminology of the Ukrainian dialectology as a constituent of the linguistic metalanguage study. The terminological units in conformity with the demands made of terms are analyzed: synonymy, variability and structure of the terms were examined.

Key words: dialectology, termsystem, metalanguage, metadialect.

УДК 81'367.7

КАЛЕНЮК С.О.

ПОБУТОВІЗМИ У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

У своїх творах Улас Самчук значну увагу приділяє описові сільського побуту. Сторінки романів наповнені численними деталями побутового життя, що сприяє індивідуалізації авторської розповіді. Дитячі враження від рідного волинського краю, від незабутніх Дерманя, Тилявки, Кременця впліталися в художню тканину Самчукових творів органічно, наповнюючи їх національним колоритом – справжнім, не декоративним. Зокрема, “Волинь”, “Дермань” містять картини селянського життя, побуту, зі всіма його неписаними законами, продиктованими існуванням людей, котрі живуть працею, шанують умілі руки, розумне слово, дбайливість і лад в усьому. Ці твори можна потрактувати як енциклопедію українського життя.

Бибик С.П. вважає, що у текстах художнього стилю побутова лексика – це спеціально використана лексика з метою художньо-образної конкретизації дійсності. Тому побутовізми – це здебільшого конотовані елементи мовної тканини твору. Отже, одні з них створюють ситуативно нейтральне предметне тло подій, що розгортаються, інші – національно-культурне ареальне, треті – мовно-часовий, історичний, соціально-побутовий зріз реальності, четверті ж акумулюють символічний зміст позначуваної ними реалії [3, 7].

Вивченням побутової лексики займаються Бибик С.П. (побутовізми у творах Г. Квітки-Основ'яненка), Стасик М.В. (побутовий вияв у творах У.Самчука), Крижко О.А. (вивчення побутової лексики українських літописів кін. XVII – XVIII ст.), Козачук Г.О. (взаємодія літературної та діалектної побутової лексики). Однак не можемо констатувати, що в сучасному мовознавстві достатньо з'ясовані питання щодо ролі цієї лексики в художньому творі.

Мета статті – дослідити побутову лексику у творах Уласа Самчука. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: згрупувати побутову лексику за тематичними групами, з'ясувати роль цієї лексики у творах письменника.

Улас Самчук, заглиблюючись у життя свого народу, намагався подати події з їх корінням, окреслити національне буття, розуміння якого було багатограним. Звертаючись до тих чи інших фольклорних та етнографічних джерел, письменник художньо досліджує все нові й нові грані людських характерів у їх тісних і багатограних зв'язках із навколишнім світом, у всій складності й суперечностях процесу їх становлення й розвитку, створюючи концепцію національного буття українського народу [4, 274]. Письменник використовує докладні описи, позначені численними деталями побутового життя. Ця стильова риса надає потрібного і неповторного для відтворення атмосфери життя колориту.

Побутову лексику ділимо на такі тематичні групи: назви хатнього начиння; назви продуктів харчування, їжі, напоїв; назви одягу.

Хата – це колиська нашого народу, де творилася його журлива й оптимістична доля, жеврів і вибухав його гнів, складалися пісні та легенди, де люди переймалися буденними клопатами. Лексема *хата* у творах У.Самчука є символом батьківщини, тепла, захисту. Біла хата –